

Явецький Т.В.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

ОЗНАКИ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Вступ. Дослідження ознак принципу правової визначеності в сучасній правовій науці є надзвичайно актуальним. Цей принцип, що є наріжним каменем верховенства права, забезпечує передбачуваність, стабільність і послідовність правового регулювання. Актуальність його вивчення зумовлена як теоретичними, так і практичними потребами сучасного правового розвитку. На теоретичному рівні дослідження правової визначеності дозволяє поглибити розуміння верховенства права, оскільки дає змогу краще зрозуміти механізми функціонування правової держави, де закон є вищим за свавілля. Дослідження правової визначеності на практичному рівні дає змогу виявити, як принципи законності, справедливості та рівності взаємодіють і підсилюють один одного, формуючи цілісну систему правового регулювання.

Актуальність дослідження також зумовлюється необхідністю комплексного, системного аналізу ознак правової визначеності, її нормативного закріплення, доктринального осмислення та реалізації в національному праві. Особливо важливим є вивчення принципу правової визначеності крізь призму формальної, змістовної та функціональної складових, що дозволяє повноцінно охопити його зміст та забезпечити ефективну імплементацію в законодавчу, правозастосовну та судову практику.

Окрім того, сучасні виклики вимагають не лише перегляду підходів до законотворчості, а й посилення ролі принципу правової визначеності як орієнтира правової системи. З огляду на зазначене, дослідження цього принципу є важливим кроком до побудови передбачуваного правового середовища,

що відповідає засадам правової держави та гарантує ефективний захист прав людини.

Метою статті є комплексний аналіз принципу правової визначеності як ключового елементу верховенства права, з'ясування його змісту, структурних ознак та форм прояву, а також визначення напрямів удосконалення нормативного закріплення і практичної реалізації цього принципу в національній правовій системі України з урахуванням міжнародних стандартів та європейської судової практики.

Стандослідження. Поняття принципу правової визначеності переважно сформульоване юридичною наукою і судовою практикою. Окремі аспекти цього принципу розкривають у своїх наукових дослідженнях такі вчені, як: С. Головатий, М. Дмитрієва, М. Козюбра, Т. Кравцова, М. Марченко, Ю. Матвєєва, П. Рабінович, О. Щербанюк, О. Ярема.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юриспруденції категорія «правова визначеність» визнається багатогранним і комплексним явищем, що породжує різноманіття наукових підходів до її тлумачення. Попри значний дослідницький інтерес і широке застосування в доктрині, зміст цього принципу часто розкривається через аналіз суміжних понять або шляхом переліку окремих його ознак. Такий підхід призводить до звуження сутності категорії та набуття нею виключно описового характеру, що ускладнює формування цілісного і системного розуміння цього фундаментального принципу. Тому ґрунтовний аналіз усіх ознак категорії «правової визначеності» сприятиме глибокому розумінню її сутності.

У науковій літературі правова визначеність розглядається як багатоаспектне поняття. Його елементи покликані створити правовий режим, що гарантує стабільність та безпеку як для держави, так і для суспільства. Це включає захист правового статусу індивідів, стійкість правовідносин і передбачуваність наслідків правозастосування.

Зокрема, дослідниця Т. Кравцова виділяє такі ключові складові принципу правової визначеності:

- Непорушність гарантованих прав і свобод людини.
- Висока якість законодавства, що передбачає чіткі, однозначні та точні формулювання правових норм.
- Передбачуваність законодавчих змін.
- Єдність і стабільність судової практики.
- Стабільність судових рішень, що набрали законної сили [3].

Основоположні компоненти принципу верховенства права та їхнє прикладне значення були детально викладені в доповіді Венеціанської комісії «Про верховенство права» (Venice Commission: the Rule of Law) [1]. Цей звіт, ухвалений на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року, у пункті 41 визначає шість ключових елементів поняття верховенства права, які мають як формальний, так і матеріальний характер [1].

До них належать:

- Законність, яка включає прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення нормативно-правових актів.
- Правова визначеність, що передбачає легкість з'ясування змісту права, його доступність, а також забезпечену юридичними інструментами можливість реалізації суб'єктивного права в регламентованих законом ситуаціях.
- Заборона свавілля, що виражається в обмеженні дискреційних повноважень державних органів та обґрунтованості їхніх рішень.
- Доступ до правосуддя в незалежних і неупереджених судах, що включає судовий

контроль за адміністративними актами, функціонування незалежної адвокатури та обов'язкове виконання судових рішень.

- Дотримання прав людини.
- Недискримінація та рівність перед законом, що означає відсутність дискримінаційних положень у законодавстві щодо окремих осіб чи груп, а також заборону дискримінаційного тлумачення чи застосування правових норм.

Названі складові формують зміст верховенства права, яке є однією з фундаментальних ідей демократичного суспільства.

Ю. Матвєєва зазначає, що основними складовими принципу правової визначеності є такі вимоги, як: вимога стабільного нормативного регулювання, вимога ясності, доступності та зрозумілості тексту закону, вимога легітимності законних очікувань, незворотності дії актів у часі та остаточності судових рішень. Також зазначає, що зміст принципу правової визначеності зводиться до вимог щодо якості законодавства. Ця якість, що проявляється у чіткості, точності та зрозумілості норм, забезпечується на етапі правотворчості шляхом застосування засобів нормопроєктної техніки.

Передбачуваність законодавства можлива лише за умови, що правові норми є зрозумілими і доступними, тобто сформульованими точно та однозначно [5].

З огляду на зазначене, принцип правової визначеності є вимогою до правових норм, згідно з якою вони мають бути чіткими, точними, зрозумілими та передбачуваними у своїх наслідках для того, щоб особа могла керувати своєю поведінкою відповідно до закону. Для чіткого розуміння реалізації принципу правової визначеності на практиці, доречним є виокремлення його основних ознак, оскільки забезпечення правової визначеності є ключовим компонентом сучасної правової політики. Цей принцип вимагає, щоб кожна норма права була сформульована чітко, точно і однозначно, дозволяючи громадянам передбачати її наслідки та коригувати

свою поведінку відповідно до закону. Таким чином, правова визначеність безпосередньо впливає на формування правової культури суспільства.

Ознаки цього принципу можна розглядати через призму трьох основних аспектів:

1. Формальна (процедурна) визначеність. Цей аспект стосується якості та доступності самого юридичного тексту.

Чіткість та недвозначність: законодавець, втілюючи цінності правової політики, повинен уникати розпливчастих формулювань, як-от «за необхідності» або «у разі істотного порушення». Це запобігає довільному тлумаченню норм. Норма має давати відповідь на питання: «Що саме заборонено/дозволено?». Наприклад, норма: «грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом» [4]. Розглянемо зазначену норму детальніше, аналізуючи поняття, які входять до її складу: 1. «Грубе порушення»: Цей критерій абсолютно суб'єктивний. Те, що один співробітник поліції вважає «грубим», інший може вважати незначним. Відсутній чіткий поріг «грубості»; 2. «Громадський порядок»: Широке за обсягом поняття, яке може включати все що завгодно – від гучної музики до несанкціонованого мітингу, що відповідно потребує конкретизації. Як наслідок, така норма надає надзвичайно широкі повноваження правоохоронним органам. Вони можуть застосовувати її вибірково, наприклад, для переслідування активістів, митців або просто незручних громадян під приводом «порушення моралі». Громадянин ж ніколи не може бути впевнений, чи не порушує він цю норму своєю поведінкою.

Таким чином, норма має містити конкретний опис діяння. Наприклад: «Примушення до вживання алкогольних напоїв неповнолітніх осіб», «Порушення вимог до організації публічних заходів, передбачених законом...». Це робить норму зрозумілою та передбачуваною.

Ще одним компонентом формальної (процедурної) визначеності є доступність та оприлюдненість, яка полягає в тому, що кожна

норма права має бути офіційно опублікована та доступна для ознайомлення. Це основа для ефективного правового виховання, адже громадянин не може дотримуватися закону, про який він не знає.

Третім компонентом є стабільність законодавства, адже часті та непередбачувані зміни в законодавстві підривають правову культуру, оскільки люди втрачають можливість орієнтуватися у правовому полі. Наприклад, нестабільність може знецінити заохочувальні норми права і скасувати заплановані заохочення в праві, що негативно впливає на мотивацію до правомірної поведінки. З огляду на зазначене, правові норми мають бути достатньо стабільними у часі, що сприятиме можливості громадянам керувати своєю поведінкою.

2. Матеріальна (змістовна) визначеність стосується змісту норм та їхніх наслідків і включає такі складові, як: передбачуваність наслідків та заборону на надмірні повноваження.

Сутність ознаки «передбачуваність наслідків» полягає в тому, що особа повинна чітко розуміти, які юридичні наслідки (права, обов'язки, покарання) спричинить її дія чи бездіяльність. Наприклад, ст. 155 КУпАП «Порушення правил торгівлі, виконання робіт і надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю, – тягне за собою накладення штрафу від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [2]. Словосполучення «Порушення правил торгівлі» є посиланням на масив інших нормативних актів (санітарних правила, правил торгівлі, правил ціноутворення, тощо). Також у статті визначений надто широкий діапазон штрафу і, відповідно, різниця між мінімальним і максимальним штрафом – вдесятеро. Відсутні критерії, за яких саме порушень який розмір штрафу має застосовуватись. Це залишає широкий простір для свавілля чиновника, який визначає розмір стягнення. Як наслідок, підприємець не може реально оцінити ризики

своїєї діяльності, що може спричинити корупційні ризики та ускладнює ведення чесного бізнесу.

Ще одним прикладом порушення цієї ознаки є: закон, що дозволяє застосовувати покарання за дію, яка на момент її вчинення не була заборонена законом (порушення принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege*). «Застосування покарання за аналогією також може становити порушення принципу «*nulla poena sine lege*», закріпленого у статті 7 («Башкайя та Окчуоглу проти Туреччини» (*Başkaya and Okçuoğlu v. Turkey*) [ВП], 1999, §§ 42-43, щодо покарання у вигляді» [6].

Заборона на надмірні повноваження: правова політика має обмежувати дискреційні повноваження державних органів, щоб запобігти свавіллям. Законодавство не повинно містити формулювань, що дозволяють чиновникам ухвалювати рішення «на власний розсуд», що суперечить принципам правової держави.

3. Функціональна визначеність полягає у вимогах до застосування норми правозастосовними органами і реалізується через ефективний судовий захист та уніфіковану правозастосовну практику.

Сутність ефективного судового захисту полягає в тому, що у разі якщо норма є невизначеною і це завдає шкоди правам особи, то особа має мати можливість оскаржити таку норму та отримати захист у суді (наприклад, через інститут конституційної скарги).

Суть уніфікованої правозастосовної практики визначається через те, що суди та інші правозастосовні органи повинні однаково тлумачити і застосовувати невизначені норми, що досягається через прецеденти та роз'яснення вищих судів (наприклад, постанови Верховного Суду чи ЄСПЛ). Недотримання зазначених принципів функціональної визначеності може мати такі негативні наслідки: свавілля влади, правовий нігілізм, порушення прав людини. У результаті їх недотримання державні органи отримують можливість трактувати закон у власних інтересах, гро-

мадяни перестають довіряти закону та державі, оскільки не можуть розраховувати на їхню справедливість, створюється основа для порушення права на справедливий суд, права на захист та інших фундаментальних прав. І це також негативно впливає на економіку країни та розвиток бізнесу, оскільки іноземні інвестори уникають країн, де законодавство непередбачуване і невизначене.

Висновки. З огляду на зазначене, констатуємо, що принцип правової визначеності – це не просто технічна вимога до законів. Це гарантія свободи, безпеки та справедливості в суспільстві, яка забезпечує, що держава керується правом, а не свавіллям.

Аналіз ознак принципу правової визначеності підтверджує його фундаментальне значення для сучасної правової системи. Дослідження засвідчує, що, попри значний науковий інтерес, у доктрині досі не сформовано єдиного підходу до тлумачення цього комплексного поняття. Це призводить до звуження його сутності та набуття виключно описового характеру.

Загальне розуміння цього принципу, що поєднує формальну (процедурну), матеріальну (змістовну) та функціональну визначеність, є критично важливим для забезпечення верховенства права. Формальна визначеність вимагає від законодавства чіткості, доступності та стабільності. Як показано на прикладі окремих норм, розпливчастість формулювань створює підґрунтя для свавілля влади, що підриває правову культуру суспільства. Матеріальна визначеність передбачає, що особа може передбачити юридичні наслідки своїх дій, а дискреційні повноваження органів влади є обмеженими. Порушення цієї вимоги створює корупційні ризики та перешкоджає розвитку бізнесу. Функціональна визначеність реалізується через ефективний судовий захист та уніфіковану правозастосовну практику, що є запорукою справедливого тлумачення норм.

У підсумку, принцип правової визначеності є не лише технічною вимогою до законів,

а й гарантією свободи, безпеки та справедливості в суспільстві. Його послідовна реалізація сприяє зміцненню довіри громадян до держави, запобігає правовому нігілізму

та створює умови для стабільного розвитку. Детальне вивчення та врахування всіх його ознак є ключовим завданням для сучасної юридичної науки та практики.

Анотація

У статті здійснено доктринальний аналіз ознак принципу правової визначеності, що є наріжним каменем верховенства права і ключовим елементом сучасної правової політики. Актуальність дослідження обумовлена як теоретичними, так і практичними потребами, адже попри значний науковий інтерес, у доктрині не сформовано єдиного підходу до тлумачення цього комплексного поняття. Нерідко його сутність звужується до описового характеру через аналіз суміжних понять або перелік окремих ознак, що перешкоджає формуванню цілісного розуміння та негативно впливає на правову культуру суспільства. Метою дослідження є комплексний аналіз усіх ознак принципу правової визначеності для поглиблення розуміння його сутності та значення для правозастосування. У роботі використано методи системного аналізу, порівняння та узагальнення. На основі проведеного аналізу обґрунтовано, що принцип правової визначеності є багатограним і реалізується через три основні аспекти. По-перше, це формальна (процедурна) визначеність, яка вимагає від законодавства чіткості, доступності та стабільності, що є втіленням цінностей правової політики. На прикладі конкретних норм права показано, як розпливчастість формулювань створює підґрунтя для свавілля влади, підриває правове виховання та нівелює заохочення в праві. По-друге, це матеріальна (змістовна) визначеність, що передбачає передбачуваність юридичних наслідків для суб'єктів права та заборону на надмірні дискреційні повноваження державних органів. По-третє, це функціональна визначеність, що реалізується через ефективний судовий захист та уніфіковану правозастосовну практику, яка є запорукою справедливого тлумачення і застосування заохочувальних норм права та інших правових приписів. Висновки підтверджують, що послідовна реалізація принципу правової визначеності є не лише технічною вимогою до норм права, а й фундаментальною гарантією свободи, безпеки та справедливості у суспільстві. Його послідовна імплементація сприяє зміцненню довіри громадян до держави, запобігає правовому нігілізму та створює умови для стабільного розвитку. Детальне вивчення та врахування усіх його ознак є ключовим завданням для сучасної юридичної науки і практики.

Ключові слова: правова культура, правове виховання, правова політика, норма права, заохочувальні норми права, правова визначеність.

Yavetsky T.V. Signs of the principle of legal certainty: doctrinal analysis and significance for law enforcement.

Summary

The article provides a doctrinal analysis of the characteristics of the principle of legal certainty, which is the cornerstone of the rule of law and a key element of modern legal policy. The relevance of the study is determined by both theoretical and practical needs, because despite considerable scientific interest, no single approach to the interpretation of this complex concept has been formed in doctrine. Often, its essence is narrowed down to a descriptive nature through the analysis of related concepts or a list of individual features, which prevents the formation of a holistic understanding and negatively affects the legal culture of society. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of all the characteristics of the principle of legal certainty in order to deepen the understanding of its essence and significance for law enforcement. The work uses methods of systematic analysis,

comparison, and generalization. Based on the analysis, it is argued that the principle of legal certainty is multifaceted and is implemented through three main aspects. First, there is formal (procedural) certainty, which requires legislation to be clear, accessible, and stable, embodying the values of legal policy. Using specific legal norms as examples, it is shown how vague wording creates a basis for arbitrariness of power, undermines legal education, and negates incentives in law. Secondly, it is material (substantive) certainty, which implies predictability of legal consequences for legal entities and prohibition of excessive discretionary powers of state bodies. Thirdly, it is functional certainty, which is achieved through effective judicial protection and unified law enforcement practices, which guarantee the fair interpretation and application of incentive legal norms and other legal provisions. The conclusions confirm that the consistent implementation of the principle of legal certainty is not only a technical requirement for legal norms, but also a fundamental guarantee of freedom, security, and justice in society. Its consistent implementation contributes to strengthening citizens' trust in the state, prevents legal nihilism, and creates conditions for stable development. A detailed study and consideration of all its features is a key task for modern legal science and practice.

Key words: legal culture, legal education, legal policy, legal norm, incentive legal norms, legal certainty.

Список використаних джерел:

1. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. Редакція від 01.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
3. Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика Європейського суду. Протокол: юридичний інтернет-ресурс. 07 липня 2019 р. URL: https://protocol.ua/ua/pravova_viznachenist_osnovni_printsipi_ta_praktika_evropeyskogo_sudu/
4. Кримінальний кодекс України Закон України від від 05.04.2001р. редакція від 7.07.2025р. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_statiya_296/.
5. Матвєєва Ю. І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 93-97. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3e6d572e-19e8-41f4-9f9c-92729f583623/content>.
6. Посібник зі статті 7 Конвенції – Ніякого покарання без закону URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_ukr.